XIV. TÜRK TARİH KONGRESİ

Ankara : 9-13 Eylül 2002

Kongreye Sunulan Bildiriler

II.CİLT I.KISIM

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IX. Dizi – Sayı 14'

XIV. TÜRK TARİH KONGRESİ

Ankara: 9-13 Eylül 2002

KONGREYE SUNULAN BİLDİRİLER
II. Cilt - I. Kısım

ANKARA - 2005

İÇİNDEKİLER

SEKSİYON IV *

OSMANLI TARİHİ A

KAYAPINAR, LEVENT: *Mora'da Tourkokratia'nın Kurulması (1387-1461)*..... 3

MEHMET, MUSTAFA: *Kanunî Sultan Süleyman Zamanında Romen Ulusunun Birleştirilmesi Ve Tarihi Sonuçları*..... 23

ORESHKOVA, SVETLANA: *Rus Arşivlerinin Belgelerine Göre 1702-1703 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yer Alan Olaylar*..... 31

BERCIU-DRAGHICESCU, ADINA : *The Ottoman Mentality and the Reforms Imposed by the Tazminat Mirroed in the Romanian Papers and Documents of the XIXth Century*..... 35

ARIKAN, ZEKİ : *XVI. Yüzyılda Osmanlı-Fransız İlişkileri*..... 43

BİLİCİ, FARUK : *XVII. Yüzyılda "Doğu Sorunu": XIV. Louis'nin İstanbul'u Fetih Projesi*..... 59

TURAN, SİBEL : *Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılış Süreci ve Stambulov'un Rolü*..... 71

SARISAMAN, SADIK : *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*.. 103

BAKARDJIEVA, THEODORA : *The Role of the Osmanlı Danubian Fleet in the Military operations in XV-XVII. C. Organization and Fighting Potentialities*..... 151

İPEK, NEDİM: *II. Abdülhamid Döneminde Ordunun ve Donanmanın Modernizasyonu*..... 159

ACAROĞLU, TÜRKER M.: *Askerlik Tarihimiz Üzerine Başlıca Bulgar Yayınlarının Açıklamalı Kaynakçası (1897-1978)*..... 183

TÜRKMEN, ZEKERİYA : *XX. Yüzyıl Başlarında Batı Anadolu'da Eşkıya İle Mücadelede Osmanlı Kolluk Kuvvetlerinin Faaliyetleri: Çakırcalı Eşkıyasını Takip Harekâtı*..... 199

ZEINAR, HUBERT : *The Austrian Military Border*..... 223

ARSLAN, ALİ : *Rusya ve Doğu Avrupa'dan Yahudi Göçü Karşısında Osmanlı Yönetiminin Tavrı*..... 235

KOLOĞLU, ORHAN: *Beyrut'un Fransızca Gazetesinde Arap Ayrılıkçı Kampanyası*..... 247

* Bu ciltte yer almayan bildiriler Kurum'a teslim edilmemiştir.

DEMİREL, MUAMMER: *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşü* 263

TOKSOY, NURCAN : *Erzincan Mütarekesi ve Türk-Ermeni İlişkileri*..... 279

ERLER, MEHMET YAVUZ : *Osmanlı İdari Yapısında "Bulgar Vatandaşlarının Göçü" ile ilgili Bazı Düzenlemeler* 315

İLHAN, M. MEHDİ : *Çankırı Tahrir Defterlerinden Bazı Önemli Notlar*..... 361

İNAN, KENAN : *Kadı Sicillerine Göre Trabzon'da Beşlü Taifesi (1648-1658)*. 397

BOSTAN, M. HANEFİ : *XVII. Yüzyıl Avârız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı* 413

ÇINAR, HÜSEYİN : *18. Yüzyılda Ayıntab'da Bir Yerel Gücün Yükselişi ve Düşüşü* : Battalzâdeler (Battaloğulları) 431

ÖZBAY, RAHMİ DENİZ : *Tanzimat Sonrasında Akdağ Kazası Civarına Afşar Türkmenlerinin İskânı (1256/1840)* 453

TIZLAK, FAHRETTİN : *Teke Sancağı Türkmenlerine Osmanlıların Bakış Açısı*..... 481

KÜTÜKOĞLU, MÜBAHAT: *Sultan II. Mahmud Devri Menteşe Sancağı Nüfusu*..... 501

ŞEKER, MEHMET : *Mühtedîlere Yapılan Yardımlar ve Verilen Elbiselerle İlgili Deyimler*..... 507

GÖKÇE, TURAN : *Filibe Şehri Nüfusunun Dînî ve Meslekî Özellikleri (1485-1610)* 523

ADIYEKE, A. NÜKHET : *XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm* 557

GEDİKLI, FETHİ : *Yeni Bulunmuş Bir Bosna Mahkeme Defteri: Hicri 1203-1288 (1788-1871) Tarihleri Arasında Bosna'da Toplumsal Hayat*..... 569

ALEKSIEVSKA, JASMINA HADZIEVA : *Feudal Tenant Farmer's Village and Avzi Pasha's Residential Palace in Bardovci Near Skopje (Makedonia) The XIX-Century Agricultural Reformsand the New Rural Planning*..... 601

ANOVSKA, KLEANTI : *Turkish and Vlach Cultural-Historical Relations Motif "The Prophecy"*..... 613

MARUFOĞLU, SİNAN : *Osmanlı Döneminde Güney Irak'ta Devlet-Aşiret İlişkileri, 1831-1914* 621

DOĞAN, İSMAİL : *Türk Ailesinin Tarih ve Gelenek Etkisinde Belirlenen Sosyolojik Yapısı*..... 639

YILMAZÇELIK, İBRAHİM : *XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde (Anadolu'da) Meydana Gelen Tabiî Afetler* 665

KURAN, ERCÜMENT: *Gazeteci Fazlı Necib'in 1903 Yılında Avrupa'ya Yaptığı Seyahat*..... 695

OSMANLI TARİHİ B

KILIÇ, ORHAN: *Klasik Dönem Osmanlı İdarî Sisteminde Hükümet Sancakları: Hakkâri Hükümeti Örneği* 703

FOTIC, ALEKSANDAR : *Concealed Donation Or A Sale: The Acquisition of Christian Monastic Property in Ottoman Empire (XVth - XVIIth C.)* 721

BİLGİLİ, ALİ SİNAN : *Osmanlı Erdebil'i* 729

GÜNEŞ, İHSAN: *Heyet-i Vükelâ'nın Görev ve Sorumlulukları ve Siyasî Kültürümüze Katkıları* 749

KILIÇ, SELDA : *Nusret Paşa'nın Irak'ta Islahat Önerileri* 761

YAMAN, AHMET : *Osmanlı Positif Hukukunun Şer'iliği Üzerine* 777

ÇELIK, GÜLFETTİN : *İstanbul Kaynak Suları (Teşkilatı ve İşleyişi İle)* 791

AKYILMAZ, GÜL : *Kanun Önünde Eşitlik İlkesi Açısından Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü* 827

KOTZAGEORGIS, PHOKION: *Christian (Eccesiastical) and Muslim (Ottoman) Juridical Procedure for settlement of Litigations According to Athonite Documents (15th C.-Ca. 1820)* 849

18. YÜZYILDA AYINTAB'DA BİR YEREL GÜCÜN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ: BATTALZÂDELER (BATTALOĞULLARI)

HÜSEYİN ÇINAR[1]

18. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin klasik düzeninde önemli değişikliklerin meydana geldiği bir dönemdir. Siyasî, askerî ve malî alanlarda meydana gelen değişim, Osmanlı taşrasında yeni güç odaklarının ortaya çıkmasına neden olmuş; bu da adem-i merkeziyetçi yönetim anlayışını güçlendirmiştir. Bölgelerinde âyân ve eşraf olarak tanınan bu kimseler aynı zamanda üstlendikleri idarî ve malî görevlerle, taşranın bir nevi merkeze yaklaşmasına katkı sağlamışlardır. Bu özellikleri ile âyân ve eşref, devlet ile reaya arasında köprü görevi üstlenmiştir[2].

Genellikle padişah tarafından saraya ve yönetici sınıfa mensup kişilere mirî araziden tahsis edilen arpalıkların gelirlerinin toplanması, yerel nüfuzlu kimselerin kethüda ya da voyvoda olarak görevlendirilmesiyle sağlanmaktaydı. Şahıs veya devlet gelirlerinin yerel aracılar ya da mültezimler vasıtasıyla toplanması 17. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazandı[3]. Bilhassa Osmanlı hazinesinin, uzun süren savaşların etkisiyle 17. yüzyılın sonlarında içine düştüğü malî sıkıntı için bir çıkış yolu olarak görülen mukataaların mâlikâne olarak ömür boyu iltizama verilme usulünden, en fazla taşradaki nüfuzlu aileler istifade etmişler; has ve mukataa voyvodalıkları ile siyasî ve malî bakımlardan nüfuz ve kudretlerini artırmışlardır[4]. Bu aracılar, mukataa-iltizam sisteminin sağladığı güç sayesinde, zamanla taşradaki gelir kaynaklarını ve toprağı denetimleri altına alan âyân zümresi haline dönüşmüşlerdir[5].

[1] Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

[2] Suraiya Faroqhi, "Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Âyânından Müridzade Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım,* Çeviren: Zeynep Altok, Editörler: Çağlar Keyder - Faruk Tabak, İstanbul 1998, s. 82. Donald Quataert, 1700-1768 yılları arasında Osmanlı merkezinin, âyânın öne çıktığı taşra ile ilişkilerini pazarlık, karşılıklı tanıma ve kontrol örüntüsü çevresinde sürdürdüğünü ifade etmekte; ancak yüzyılın geri kalan kısmında bu ilişkinin sarsıldığını belirtmektedir. Bkz. D. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922,* Çeviren: Ayşe Berktay, İstanbul 2002, s. 89.

[3] Halil İnalcık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracıları", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım,* s.25.

[4] İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Âyân (Osmanlı Dönemi)", *İA,* II, s. 41. Mâlikâne sistemi ve mukataaların mâlikâneye dönüşüm süreci için bkz. Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri(8-10 Haziran 1973),* Haz. O. Okyar - Ü. Nalbantoğlu, Ankara 1975, s. 231-296.

[5] H. İnalcık, "Çiftliklerin Doğuşu", s. 25,35.

18. yüzyılda ve 19. yüzyılın ilk yarısında Anadolu ve Rumeli'de bir çok kazada ve şehirde "âyân" unvanını elde etmek için şiddetli mücadeleler olmuştur. Bu unvanı elde edenlerin, vergi tevziî ve tahsili, asker ve zahire toplama ile asayişin sağlanması gibi işlerde önemli roller oynadıkları bilinmektedir[6]. Son zamanlarda "Âyân Asrı",[7] "Âyânlık Düzeni Devri"[8], "Âyânlık Dönemi"[9] gibi başlıklarla da incelenen bu dönemde, pek çok âyân ailesi öne çıkmıştır. Çeşitli araştırmalara konu olan bu âyânlar arasında; Tirsinikli İsmail Ağa, Yılık Oğlu Süleyman Ağa, Alemdar Mustafa Paşa,[10] Tuzcuoğulları,[11] Ali Paşa,[12] Karaosmanoğulları,[13] Çapanoğulları,[14] Köse Paşa,[15] Kör İsmail-oğlu Hüseyin[16], Müridzade Hacı Mehmed Ağa, [17] Kazdağlıları[18] ve Canikli Ali Paşa'yı[19] sayabiliriz.

18. yüzyılda diğer Osmanlı şehirlerinde ve kasabalarında da olduğu gibi, bugünkü adı ile Gaziantep, o dönemdeki adı ile Ayıntab'da âyân olarak öne çıkan bir aile dikkati çekmektedir. Bu çalışmada üç kuşağı incelenen aile, ikinci ve üçüncü kuşakta Battalzâdeler olarak anılmıştır.

Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa için halk arasında yaygın olarak Battal Ağa lakabı kullanılmıştır[20]. Battalzâde lakabı ise, onun evladını ve soyundan gelenleri tanımlamak için kullanılmıştır. 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren çeşitli olayların

[6] Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar, Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1997, s. 4. Âyânlık için ayrıca bkz. Yuzo Nagata, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, İzmir 1999; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara 1994; Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839", *TAD*, XIV/23 (1975), s. 51-61; M. Fuad Köprülü - İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Âyân", *İA*, II, s. 40-42; H. Bowen, "A'yân", *EI*^{2} (İng.), I, s. 778; Özcan Mert, "Âyan", *DİA*, IV, s. 195-198.

[7] Bruce McGowen, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* adlı eserde, 1699-1812 yılları arasını "The Age of the Ayans" başlığı altında ele almıştır. Bkz. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire: 1300-1914*, eds. H.İnalcık - D. Quataert, Cambridge University Press 1994, s. 637-758.

[8] Mustafa Akdağ, 1730-1739 yılları arasını kapsayan dönemi "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri" olarak ele almıştır. Bkz. A.g.m.

[9] Özcan Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi", *Osmanlı*, VI, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s. 174-180.

[10] İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail ve Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul 1942.

[11] Münir Aktepe, "Tuzcuoğulları İsyanı", *İÜEF TD*, S. 5-6 (1953), s. 21-52.

[12] W. Plomer, *The Diamond of Jannina: Ali Pasha, 1741-1822*, London 1970.

[13] Y. Nagata, *Tarihte Âyânlar*, s. 4

[14] Özcan Mert, *XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980.

[15] Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Ankara 1984.

[16] Yavuz Cezar, "Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-oğlu Hüseyin", *Belleten*, XLI/161 (1977), 41-78.

[17] S. Faroqhi, a.g.m.

[18] Jane Hathaway, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları, Kazdağların Yükselişi*, Çeviren: Nalan Özsoy, İstanbul 2002.

[19] Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2002.

[20] Terekesinde yer alan ifadeye göre, halk arasında Battal Ağa diye meşhurdur. Bkz. *Gaziantep Şer'iye Sicili* (Bundan sonraki dipnotlarda *GŞS* olarak gösterilecektir.), 113/ 142.

ve görevlerin içinde görülmeye başlanan Battal Ağa'yı acaba hangi şartlar ve imkanlar o dönemde onun, âyân olarak anılmasını ve Ayantıb'da ön plana çıkmasını sağlamıştır? Kendinden sonraki aile fertlerine acaba neler bırakmıştır? Bu ailenin Battal Ağa ile yükselişe başlayan gücü ve konumu, torun Nuri Mehmed Paşa'nın dramatik bir şekilde henüz 28-29 yaşında idamı ile son bulmuştur. Burada dönemin kaynaklarına yansıdığı kadarıyla bu ailenin üyelerinin 60-65 yıllık yaşam mücadelesi, genel hatlarıyla ele alınacaktır.

Seyyid bir aileden gelen Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın babası, Seyyid Mehmed Ağa'dır[21]. Doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, ölüm tarihinin Haziran 1765 olduğu gerek terekesinde, gerekse mütevellisi olduğu Sacır nehrine ait para vakfının muhasebe defterinde yer almaktadır[22].

Tespit edilebildiği kadarıyla Battal Ağa için kullanılan ilk âyân unvanı 1738 yılına aittir. Bu yılda Rakka valisi Ahmed Paşa tarafından Ayıntab nâibi ve voyvodasına gönderilen buyrulduda, Battal Ağa'ya "âyândan" diye hitap edilmiştir[23]. Taşraya gönderilen ferman ve buyruldu gibi belgelerde daha çok genel bir hitap olan "âyân-ı vilâyet" tabiri kullanılırken; Battal Ağa için böyle bir unvanın kullanılması, o zamana kadar Ayıntab'da pek rastlanan uygulama değildir. Ahmed Paşa bu buyruldusunda, Battal Ağa ve Ayıntab'daki yöneticilerden şehir yakınlarında öldürülen Çarpın şeyhi Dede Mehmed'in katillerinin yakalanması için yardım istemiştir. Daha sonraki yıllarda da Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'ya benzer hitaplarda bulunulmuştur. Bunlar arasında en fazla kullanılanlar; "âyândan",[24] "belde-i mezbûre âyânından",[25] "âyân-ı memleket",[26] "Ayıntab Âyânı"[27] gibi unvanlardır. Bu ailenin gücünün ve servetinin kaynağı acaba ne idi? Şimdi bunları genel hatlarıyla incelemeye çalışalım.

[21] *GŞS*, 112/ 131-133; 113/ 142.

[22] Battal Ağa'nın terekesi Şer'iye Siciline 10 Muharrem 1179/ 29 Haziran 1765 tarihinde kaydedilmiştir. Bkz. *GŞS*, 113/ 142. Battal Ağa, Ayıntab'dan Sacır nehri için tahsis edilen para vakfının uzun süre mütevelliliğini yapmıştır. Onun ölümünden sonra vakfın muhasebesi görülmüş ve orada 1178 yılı sonlarında, yani Haziran 1765'te öldüğü yer almıştır. Bkz. *GŞS*, 113/14-15.

[23] *GŞS*, 93 / 20.

[24] "ve âyândan es-Seyyid Battal Ağa...." Bkz. *GŞS*, 93/20.

[25] 1168/1755 yılında Haleb valisi Ragıb Mehmed Paşa tarafından Ayıntab nâibinden sonra "kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân belde-i mezbûre âyânından Battal Ağa'nın....." ifadesi kullanılmıştır. Bkz. *GŞS*, 112/227.

[26] Haleb valisi Ragıb Mehmed Paşa'nın Battal Ağa için bir başka hitabı da "âyân-ı memleket" olmuştur. Bkz. *GŞS*, 112/245.

[27] Rakka valisi Abdullah Paşa 26 Zilhicce 1170/11 Eylül 1757'de Suruç ahalisinden Berazi aşiretinin iskan mahallerini terk etmeleri üzerine Ayıntab'a gönderdiği buyrulduda Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'ya Ayıntab âyânı diye hitap etmiştir. Bkz. *GŞS*, 115/47.

Timar ve Zeamet Gelirleri: Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa ve kardeşleri Ayıntab'da timar ve zeamet sahibidir. Kardeşlerinden Seyyid Ebubekir Ağa,[28] Seyyid Mehmed Emin Ağa[29] ve Seyyid Ali Ağa[30] belgelerden izleyebildiğimiz kadarıyla 50 yıldan fazla bir süre Ayıntab kalesi dizdarlığı yapmıştır. Bu görev, 18. yüzyılda, adeta Battal Ağa'nın ailesinin tekelindedir. Battal Ağa'nın kardeşinin oğlu İbrahim de Ayıntab sancağında alaybeylik yapmıştır[31]. Gerek kale dizdarlığı, gerekse alaybeyilik görevlerinin aile çevresinde olması hiç şüphesiz Battal Ağa'ya siyasî ve malî açılardan büyük avantaj sağlamıştır. Nitekim İbrahim alaybeyi iken Ayıntab sancağındaki sahipsiz otuz timar kendisi, kardeşi Osman, amcaları Emir Ağa, Battal Ağa ve dizdar Ebubekir Ağa tarafından haksız olarak zaptedilmiştir. Bu kanunsuz uygulamanın ortaya çıkması üzerine İstanbul'dan gönderilen bir emir, yeni sahipleri gelinceye kadar zaptedilen timarların mirîye yani devlete ait mahsullerinin mübaşir vasıtasıyla toplanmasını gündeme getirmiştir. Battal Ağa bu timarlardan dokuzuna sahip olmuş; beş yıl kendi hisseleri dışında bu timarlardan gelir elde etmiştir. Ayrıca Battal Ağa aynı yıllarda Maraş sancağında yıllık geliri 4.500 akça olan üç timarı da zaptetmiştir[32]. Onun boş kalan timarlara sahip olmasında, kardeşinin oğlu alaybeyi İbrahim'in etkisinin olduğu şüphesizdir.

Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın tasarrufunda ayrıca bir zeamet bulunmaktadır. Bu zeamet, 22.234 akça yazısı bulunan Ayıntab sancağının Turnalık köyü ve çevresindeki köyleri içine almaktadır. Turnalık zeameti olarak anılan zeametten elde edilen bir yıllık gelir 250 guruştur[33].

Mukataa-İltizam Gelirleri: Yerel âyânlar mukataa - iltizam sistemi sayesinde toprak ve üretimi denetimleri altında tutabilmekteydiler. Bunu gerçekleştirirken mukataaları ya mâlikâne ya da iltizam yoluyla üzerlerine almaktaydılar. Onların bu müteşebbis ruhu, servetlerinin ve kudretlerinin kaynağı olmuştur[34]. Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın uhdesinde iki mukataa mâlikâne olarak bulunmaktadır.

[28] Seyyid Ebubekir Ağa 1715-1734 yılları arasında Ayıntab kalesi dizdarlığı yapmıştır. Bkz. Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 104-105; GŞS, 86/95

[29] Seyyid Mehmed Emin Ağa 1734-1753 yılları arasında Ayıntab kalesi dizdarlığı yapmıştır. Bkz. *GŞS*, 111/32.

[30] Seyyid Ali Ağa dizdarlık görevini kardeşi Seyyid Mehmed Emin Ağa'dan devralmış, 1768 yılında bu görev halen onun üzerindedir. Bkz. *GŞS*, 111/32; 121/76.

[31] *GŞS*, 81 / 120.

[32] Timar yolsuzlukları 4 Şaban 1142 / 22 Şubat 1730 tarihli fermana konu olmuştur. Bkz. *GŞS*, 81 / 34-35; 81,120. Battal Ağa Ayıntab sancağında Zenbur, Zeranbu, Matrâni, Yaylacık ve İkikaya, Çakıl, Alaca ve Hâtûnî, Keret, Toyhaboğ ?, Karataş; Maraş sancağında da Kapulu, Kuzyeri ve Tilkebir timarlarını ele geçirmiştir.

[33] *GŞS*, 113/153.

[34] Mukataaların mâlikâne ve kısa süreli iltizam usulleriyle işletilmesinin sonuçları için bkz. Gilles Veinstein, "Çiftlik Tartışması Üzerine", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, s.47-49; H. İnalcık, Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire,1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI, 1980, s.327-333; aynı yazar, "Çiftliklerin Doğuşu", s. 34-35; Y. Nagata, *Tarihte Âyânlar*, s.59-88.

Bunlardan en önemlisi senede 2.879 guruş malı olan, Ayıntab'da su köyleri olarak bilinen Hacar, Seylan, Kızılhisar ve Sazgın köylerini içine alan Haleb Muhassıllığına bağlı Su Meşidliği Mukataasıdır. Bu mukataa onun ölümü ile oğulları Seyyid Hacı Mehmed, Seyyid Mehmed ve Seyyid Abdullah'ın ortak tasarrufuna geçmiştir. Muaccele bedeli 5.000 guruş olan bu mukataanın bir yıllık geliri 500 guruştur[35]. Battal Ağa'nın mâlikâne olarak tasarrufundaki diğer bir mukataa ise senede 105 guruş malı olan Dimos Ayıntab mukataasına bağlı Semavin ve Eğritaş Mukataasıdır. 500 guruş muaccelesi olan bu mukataanın bir yıllık geliri 50 guruştur[36]. Battal Ağa'nın mâlikâne olarak tasarrufundaki bu iki mukataadan yılda elde ettiği gelir 550 guruştur. Bu miktar o günün şartlarında küçümsenemeyecek bir meblağdır.

Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa bazı mukataa, zeamet ve vakıf gelirlerinin de ikincil iltizam sahibidir. Terekesinde yer alan bilgiye göre kısa süreli olan bu iltizamlardan elde edilen gelir 10.420 guruştur. Bunlar; 900 guruş geliri olan Abdi ve Kalender'in tasarrufundaki Telbaşer Mukataası, 1.460 guruş geliri olan eski Sadrazam Mustafa Paşa'nın hazinedarının tasarrufundaki Nurvana Mukataası, 1.920 guruş geliri olan Nişancı Ali Paşazade Halil Bey'in tasarrufundaki Orul ve Küçüge Mukataası ve 160 guruş geliri olan Hasan Ağa'nın tasarrufundaki Aynfar Mukataasıdır. Her biri Ayıntab'a bağlı bir köy olan bu mukataaların öşür gelirleri Battal Ağa tarafından tahsil edilmiştir. Bu mukataaların dışında, ayrı bir mukataa olan Reis-i kisedar Yusuf Efendi ve Mehmed Efendi'nin tasarrufundaki 800 guruş gelirli Beylerbeyi Mukataası da Battal Ağa'nın iltizamındadır[37].

Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa mukataalar dışında bazı zeametlerin de mültezimidir. Bunlar; Ragıb Paşa'nın subaşısı ve hazinedarının tasarrufundaki 700 guruş gelirli Kelpin zeameti, yine Ragıb Paşa'nın Enderun çukadarının tasarrufundaki 1.050 guruş gelirli Carablus zeameti, yine Ragıb Paşa'nın adamlarından Hasan ile eski Sadrazam Mustafa Paşazade'nin tasarrufundaki 1.700 guruş gelirli Kıllulı zeameti ve Reis-i kisedar Yusuf Efendi'nin tasarrufundaki 150 guruş gelirli Akpınar zeametidir[38]. Battal Ağa, sahipleri Ayıntab dışında olan bu zeametlerin tasarrufunu iltizam yolu ile üzerine almıştır.

Ayıntab şehrinin su ihtiyacının karşılanması için çeşitli vakıflar kurulmuştur. Bunlardan biri de Kadı Mahir Efendi'nin kurmuş olduğu vakıftır. Bu vakfın tevliyeti Battal Ağa öldüğünde iltizam yolu ile onun üzerinde gözükmektedir. Ağa'nın bu vakıf tevliyetinden elde ettiği gelir ise 80 guruştur[39]. Onun, tevliyeti iltizam yolu ile üzerinde olan bir başka vakıf da, Ayıntab'daki Hüseyin Paşa vakıflarıdır. 1765'te bu vakfın tevliyeti merhum Hüseyin Paşa'nın oğlu Darende voyvodası İbrahim

[35] *GŞS*, 113/153.
[36] *GŞS*, 113/153.
[37] *GŞS*, 113/154.
[38] *GŞS*, 113/154.
[39] *GŞS*, 113/154. Kadı Mahir Efendi'nin Ayıntab'daki vakıfları için bkz. H. Çınar, *a.g.t.*, s. 198-201.

Bey'in tasarrufundadır. O, İbrahim Bey'in yerine vakfın tevliyetini yürütmekte ve buradan da elde ettiği gelir 1.500 guruştur[40]. Mukataaları mâlikane veya iltizam, zeamet ve timar gelirleri ile vakıf tevliyetlerini de ya doğrudan ya da iltizam yolu ile uhdesine alan Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa, döneminde yaygın olan bütün yollara başvurarak toprağa ve servete ulaşmaya çalışmıştır.

Vergi Gelirleri: Âyân, bulunduğu şehir veya kazanın vergilerinin tevzîinde ve tahsilinde önemli rol oynardı. Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa Ayıntab sancağındaki vergilerin tahsilinde, kimi zaman mültezim, kimi zaman âyân veya kethüda ya da voyvoda olması hasebiyle söz sahibi olmuştur. Bu görevler ona hem siyasî hem de malî açıdan büyük fayda sağlamıştır. Onun vergi tahsili konusunda tespit edebildiğimiz ilk görevi, Maraş valisi Süleyman Paşa'nın 1730 yılına ait imdâd-ı seferiyye vergisini Ayıntab'dan tahsil etmesidir[41]. Ayıntab'dan Battal Ağa'nın tahsil ettiği bir başka imdâd-ı seferiyye vergisi de Bükreş muhafazasında bulunan Hacı Veli Paşa adına 1738 yılında gerçekleşmiştir. Battal Ağa'ya bu görev, eski kethüda olması hasebiyle Rakka valisi Ahmed Paşa tarafından tevdî edilmiştir[42].

Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa 1733-1734 yıllarında Ayıntab sancağındaki gayrimüslimlerden tahsil edilen cizyeyi toplama görevini de iltizamla üzerine almıştır. Ona bu iltizamı, Maraş eyaleti cizyesini tahsil etme görevi uhdesinde olan eski Cizyedar Rıdvanzâde Ali vermiştir[43]. Battal Ağa'yı bu kez 1755-1762 yılları arasında Ayıntab sancağındaki avârız ve nüzul vergilerini tahsil ederken görmekteyiz. Ona bu vergilerin tahsili görevi merkezi yönetim tarafından deruhde edilmiştir[44]. Battal Ağa avârız ve nüzul vergilerini tahsil ettiği dönemlerde aynı zamanda Ayıntab Sancağı Voyvodası'dır. O, voyvoda olmasından dolayı yerel vergileri toplamakta, bunun yanında da merkezin taşradaki düzenli vergileri olan avârız ve nüzul bedellerini tahsil etmekteydi.

Vergi tahsili, Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa için çeşitli şikayetlere sebep olmuştur. Ayıntab'dan bazı kimseler 1742 yılında İstanbul'a giderek onun hakkında "zümre-i zâlimeden" diye başlayan ve "kendi halinde olmayıp âyânlık iddiasıyla" şeklinde devam eden şikayetlerini dile getirmişlerdir. Ayıntablıların iddiasına göre; Battal Ağa, kadı veya nâiblerle bir olarak şehirden talep olunan vergilere kendisi için 5-10 kese (2.500-5.000 guruş) ilave ettirmekte ve bu hususta da en büyük destekçisi kale dizdarı olan kardeşi Seyyid Mehmed Emin gösterilmektedir. Bu şikayet üzerine Maraş valisi ve nâibine gönderilen emr-i şerifte, "âyân" olarak tanımlanan Battal Seyyid Mehmed Ağa'nın ve yanındakilerin zulüm ve haksızlıklarının ortadan

[40] *GŞS*, 113/154. Hüseyin Paşa'nın vakıfları için bkz. H.Çınar, *a.g.t.*, s. 215,224-225.
[41] *GŞS*, 80 / 227; 82 / 21.
[42] *GŞS*, 93 / 19.
[43] *GŞS*, 84 / 58-61.
[44] *GŞS*, 114 / 257; 118 / 15, 162-163; 119 / 11-12, 47-48.

kaldırılması ve olayların yerinde teftiş edilerek İstanbul'a bildirilmesi istenmiştir[45]. Osmanlı Devleti'nin diğer şehir ve kasabalarında da görülen, âyânın vergi tahsili esnasındaki usulsüzlüklerine, Battal Ağa'nın şahsında Ayıntab'da da rastlanmaktadır.

Define İddiası: Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa, aşağıda da bahsedileceği üzere 1745 yılında Ayıntab'ın komşu sancağı Kilis'te voyvodalık yapmıştır. O, bu görevde iken kardeşi Mehmed Emin ile birlikte, Kilis'te boş bir arazide üç yük altın definesi bulduğu yönünde iddia söz konusudur. Bu husus, Haleb kadısı ve diğer görevlilere hitaben Temmuz 1745'te İstanbul'dan gönderilen bir emr-i şerife konu olmuştur. Burada, Battal Ağa ve kardeşinin sorgularının yapılması ve olayın aydınlatılmasına kadar Haleb Kalesi'nde tutulmaları istenmiştir. Aynı tarihlerde Niğde sancağı mütesellimi tarafından iki han odasında bulunan altınların, Kilis'te bulunduğu iddia edilen altınlarla bağlantısı olabileceği düşüncesiyle, Niğde mütesellimi de Haleb'e davet edilmiştir. Battal Ağa ve kardeşi hakkında yapılan tahkikat sonucunda, olayla ilgili herhangi bir delil bulunamamıştır. Onlar da mahkemede kendilerine iftira edildiğini ifade etmişlerdir. Bunun üzerine yaklaşık üç ay sonra, Ekim 1745'te Haleb ve Ayıntab nâibleri ile diğer görevlilere gönderilen emr-i şerifte, bu kimselerin kaleden serbest bırakılmaları ve rencide olunmamaları istenmiştir[46]. Âyândan Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa ve kardeşi Dizdar Mehmed Emin Ağa'nın define bulduğu yönündeki iddialar ispat edilememiş; onlar da üç aylık bir gözetimden sonra serbest kalmışlardır. Böyle bir iddianın ortaya atılmış olmasını, muarızlarının onları sindirme çabası olarak görmek mümkünse de, iddianın gerçek payının olabileceğini de gözden uzak tutmamak gerekir.

Kethüdalık ve Voyvodalık: Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa, 1737-1738 yıllarında Maraş valisi Süleyman Paşa'nın,[47] 1740 yılında da Rakka valisi Ahmed Paşa'nın kethüdalığını yapmıştır[48]. Onun üstlendiği bir başka önemli memuriyet de, iltizamla yakından alakalı idarî-malî sorumluluğu olan voyvodalıktır. 18. yüzyılda yaygınlık kazanan uygulama ile; gerek hazineye gerekse diğer görevlilere ait has, zeamet, timar ve vakıf gelirlerin tahsilinden güvenliklerine kadar her türlü hizmet voyvodalara bırakılmıştır. Voyvodalar, bu hizmetler için sekban birlikleri bulundurmaya başlamışlar ve eyalet otoritesinin kontrolünde serbest kalmışlardır. Oluşan bu yeni şartlar, reâyâ ile merkezî yönetim arasında, voyvodaları aracı konuma yükseltmiştir. Böylece voyvoda, bir çok bakımdan taşrada önemli konuma yükselmiş olan âyânın karakterini temsil etmeye başlamıştır. Daha önceki dönemlerde san-

[45] Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1155/12-21 Ağustos 1742 tarihli emr-i şerifte; Seyyid Battal Ağa'nın "hükkâm ile yek-dil ve yek-cihet olarak tekâlifler üzerine nefsi için 5-10 kise akça zam yaptırdığı" ifade edilmektedir. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maraş Ahkâm*, I, s. 3/ 2.

[46] *GŞS*, 102 / 258, 257, 249.

[47] *GŞS*, 93 / 19.

[48] *GŞS*, 95 / 275.

cakbeyi ya da mütesellim tarafından yerine getirilen yükümlülükler, zamanla voyvodaya devredilmiştir[49].

Battal Ağa, yukarıda da belirtildiği gibi Kilis ve Ayıntab sancaklarında voyvodalık yapmıştır. Bu iki komşu sancaktaki voyvodalık görevleri, onun bölgedeki siyasî nüfuzunu arttırdığı muhakkaktır. Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın Kilis sancağındaki voyvodalığı ile ilgili ilk bilgi, 1745 yılında Ayıntab mahkemesine intikal eden define davasına ait kayıtta yer almaktadır. Burada, onun Kilis voyvodası olduğu belirtilmektedir[50]. Bu olaydan yaklaşık beş yıl sonraya ait başka bir kayıt, Kilis ve Azaz mukataalarının 1751-1754 yıllarında Adana valisi Süleyman Paşa'nın mâlikâne olarak tasarrufunda olduğu yönündedir. Süleyman Paşa tasarrufundaki bu mukataalara Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'yı voyvoda olarak tayin etmiştir. Nitekim, Mart 1754'te Süleyman Paşa ile voyvodasının mukataa gelirleri ile ilgili hesapları Ayıntab mahkemesinde görülmüştür[51]. Battal Ağa'nın Kilis ve Azaz voyvodalığı 1754 yılı Ekim ayı ortalarına kadar devam etmiştir[52].

Battal Ağa'nın diğer bir voyvodalığı ise kendi sancağı Ayıntab'dır. 7.060 guruş malı bulunan Ayıntab Sancağı Mukataası (Mirliva-i Ayıntab Mukataası) 18. yüzyılın ortalarında Halebli Receb Paşazâde Ahmed Bey ve Ayıntablı Gergerizâde Hacı Mehmed Ağa'nın müşterek mâlikânesidir. Bu mukataa, 1740 yılından 1757 yılına kadarki döneme ait hesaplarının görülmemesi ve havalelerinin yapılmaması nedeniyle, mâlikâne sahipleri borçlarını ödeyinceye kadar Haleb muhassılının tasarrufuna bırakılmıştır. Böyle bir karar verilirken mâlikâne sahiplerinin mağdur olmaması ve borçlarını ödemeleri için fırsat tanınması göz önünde bulundurulmuştur. Haleb muhassılının uhdesine bırakılan Ayıntab sancağı mukataası 1760 yılında liyakati göz önünde bulundurularak Ayıntab âyânından Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'ya her sene mal ve kalemiyesini ödemek ve 5.000 guruş da faiz yani öncekine göre fazladan vermek şartıyla deruhde olunmuştur[53]. Böylece o, kendi sancağının idarî-malî alanda en yüksek memuru konumuna yükselmiştir.

Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın Ayıntab voyvodalığı ölüm tarihi olan 1765 yılına kadar devam etmiştir. O, voyvodalığının son yıllarında mukataa malı ve diğer harçlar olmak üzere hazineye yılda 8.100 guruş teslim etmiştir[54]. Bu esnada Ayıntab Sancağı Mukataası'nın mâlikâne ortaklarından Gergerîzâde Hacı Mehmed Ağa 1764 yılında İstanbul'da ölmüş ve onun devlete ait borçlarının karşılığı olan 3.000

[49] H. İnalcık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, eds. T. Naff and R. Owen, London, 1977, s. 35-36.

[50] *GŞS*, 102 / 258, 257, 249.

[51] *GŞS*, 112 / 257.

[52] *GŞS*, 112 / 257.

[53] *GŞŞ*, 118 / 188-189. Bu konuda Haleb valisi Abdullah Paşa'nın 16 Şaban 1173/3 Nisan 1760 tarihli bir buyruldusu bulunmaktadır.

[54] *GŞS*, 124A / 202; 119 / 27,214; 122 / 9.

guruş, voyvoda Battal Ağa ile kaza nâibi tarafından terekesinden tahsil edilmiştir[55]. Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın siyasi alandaki yükselişi kethüdalıkla başlamış, önce Kilis, sonra da Ayıntab voyvodalıklarını ele geçirmesi ile son bulmuştur. Onun bu son görevi, kendinden sonra Ayıntab sancağının yönetiminde önce oğulları sonra da torununun söz sahibi olmasına zemin hazırlamıştır.

Vakıfları ve Hayır Hizmetleri: Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa, Ayıntab'daki önemli vakıflar arasında yer alan Sacır nehrinin para vakfı mütevelliliğini uzun süre yürütmüştür. Sacır nehri, Ayıntab şehrinin su ihtiyacının karşılandığı önemli kaynaklardandır. Bu nehrin su yollarının bakım ve onarımı için bir para vakfı kurulmuştur. Daha önceki yıllarda da var olan bu vakfın, 1743 yılında mütevellisi Battal Ağa'dır. O, bu görevi Ayıntab Kalesi'nin eski dizdarı olan kardeşi Seyyid Ebubekir Ağa'dan devralmıştır. Mütevelli olduğunda vakfın 1.219 guruş nakit parası ve bazı gayri menkulleri bulunmaktadır[56]. O, hayatının son on yılında da Sacır vakfının mütevellisidir. Ekim 1755'te mütevelli Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'ya teslim edilen para 3.350 guruştur. Bu para, onu on bir hesabı yani %10 üzerinden işletilmiş ve on yılda 3.350 guruş gelir elde edilmiştir. Vakfın ana para ve geliri onun mütevelli olduğu son on yılda 8.137 guruşa yükselmiştir. Bu dönemde vakıf para, 4.787 guruş artış göstermiştir. Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'dan sonra vakfın mütevelliliği oğlu Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın tasarrufuna geçmiştir[57]. İnsan hayatının vazgeçilmezleri arasında yer alan suya ait vakfın tevliyetinin, uzunca bir süre bu ailenin tasarrufunda olması, Battalzâdelere Ayıntab'da büyük nüfuz sağlamıştır.

Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın hayır faaliyetleri arasında Ayıntab'daki Bostancı Camii'ni tamir ettirmesini de sayabiliriz. Deprem sonrası hasar gören caminin, 1737 yılında tamir ettirildiği mihrabı üzerindeki kitabede yer almaktadır[58]. 1755 yılında tescil edilen bir başka vakfiyeden de anlaşıldığı üzere, Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa kendi adı ile de anılan Karagöz Câmii'ni yaptırmıştır[59]. O, yaptırdığı bu cami ve müştemilatı arasında yer alan mektep, havuz ve kastelin her türlü masraflarının karşılanması için, bazı gayri menkulünü de vakfetmiştir. Bu vakfiyede yer alan gayri menkuller arasında; Yazıcık hamamının yarı hissesi, bir boyahane, bir ekmekçi dükkanı ve caminin yanında iki dükkan bulunmaktadır[60]. 1755 tarihli vakfiyenin dışında, muhtemelen caminin müştemilatı ile tamamlandığı 1757 yılında

[55] *GŞS*, 122 / 251. Bu hususta Haleb valisi Mehmed Paşa'nın 21 Ramazan 1177/24 Mart 1764 tarihli buyruldusu bulunmaktadır.

[56] *GŞS*, 99 / 140.

[57] *GŞS*, 113 / 14-15.

[58] Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Camileri Tarihi*, Gaziantep 1984, s. 55-56.

[59] Ayıntab mahkemesinde vakfiyenin tescil tarihi 2 Cemâziyelûlâ 1168/ 14 Şubat 1755'tir. Bkz. *GŞS*, 112 / 131-133. C. C. Güzelbey, Karagöz veya Battal Ağa Camii'nin yapılış tarihini minare ve kapı üzerindeki kitabelerden yola çıkarak 1169-1171/1755-1757 yılları arası olarak vermektedir. Bkz. *Gaziantep Camileri Tarihi*, s. 104-106.

[60] *GŞS*, 112/131-133.

ikinci bir vakfiye daha tescil edilmiştir[61]. Bu vakfiyedeki gayri menkuller arasında da, bir kahvehane, bir boyacı, bir kebapçı, bir kasap ve bir bıçkıcı dükkanının yarı hissesi; bir leblebici, bir helvacı ve bir berber dükkanının tamamı bulunmaktadır. Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa kurduğu vakfın tevliyetini, kendisinden sonra büyük oğlu Seyyid Hacı Mehmed Ağa'ya bırakmıştır. Onun, 1755 tarihli vakfiyesinde ayrıca, Ayıntab'a bağlı Şağıdın köyünde içinde armut, elma ve diğer ağaçlarının da bulunduğu iki bahçe ve 1.500 teyeklik bağı da vakıf gayri menkuller arasında yer almıştır. Bu vakıf içinde yer alan bahçe ve bağ gelirleri fakir fukaraya yemek yedirmek için tahsis edilmiştir[62].

Serveti ve Ailesi: Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın serveti ve aile durumu hakkındaki en önemli kaynağımız onun ölümünden sonra şer'iye siciline kaydedilen tereke defteridir. Burada onun bir noktada hayat stratejisini, uğraştığı işleri, ev eşyalarından borçlarına kadar her türlü servetini ve aile durumunu öğrenmemiz mümkündür. O, öldüğünde Ayıntab voyvodası ve çeşitli mukataa ve zeametlerin mültezimidir. Devlete olan borçları nedeniyle terekesinin "zabt u rabt" altına alınmasına özen gösterilmiştir. Bu görev Anadolu kazaskeri Muhsinzâde Efendi'ye verilmiş, o da bu iş için mübaşirini Ayıntab'a göndermiştir. Şer'iye Siciline Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'ya ait iki tereke kaydedilmiştir. Bunlardan ilki 1765 Haziran sonunda,[63] diğeri de yaklaşık 40 gün sonra 10 Ağustos'ta kaydedilmiştir. Eksik olduğu anlaşılan ilk terekede Battal Ağa'nın servetinin toplam nakdi değeri 56.520 guruştur. Bunun 13.000 guruşu borçları, cenaze masrafları, mahkeme harçları ve üç eşine verilen mihr-i müeccel olarak ayrılırken, geri kalan 43.520 guruş da vereseler arasında taksim edilmiştir. Tereke defterinde yer alan bilgilere göre Battal Ağa'nın üç eşi, üç oğlu ve altı kızı bulunmaktadır. Onun, eşleri: İsmihan binti Seyyid Hacı Halid Efendi, Ayşe binti Mehmed Ağa ve Safiye binti Abdullah; oğulları: Seyyid Hacı Mehmed Ağa, Seyyid Mehmed Sadık Ağa ve Seyyid Abdullah Ağa; kızları: Hadice, Asiye, Zeynep, Fâtıma, Kerime ve Ümmihânî'dir.

Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın ikinci terekesi daha geniştir. Burada gizlide ve açıkta neyi varsa yazıldığı ifade edilmektedir. Bu terekede yer alan toplam servet miktarı ise 132.090 guruştur[64]. Bu meblağın o dönemin Ayıntab şehrinde ne anlama geldiğini, 18. yüzyılın ilk yarısına ait 437 erkek terekesinden %97,5'inin toplam servet miktarının 5.000 guruşun altında olması en açık bir şekilde ortaya

[61] Vakfiyenin tarihi 2 Rebiülevvel 1171/ 17 Kasım 1757'dir. Bkz. C. C. Güzelbey, *Gaziantep Camileri Tarihi*, s. 105.

[62] *GŞS*, 112 / 131-133. Battal Ağa, vakfettiği iki bahçe ve bağdan elde edilen gelirin harcama yerini, her yıl Muharrem ayında aşure çorbası pişirilerek iki gün fakirlere ikram edilmesi ve yine her yıl Receb ayında mütevelli tarafından çeşitli yemekler yaptırılarak fakirlere ikram edilmesi olarak belirlemiştir.

[63] *GŞS*, 113/142-147.

[64] *GŞS*, 113/ 150-152.

koymaktadır. Aynı dönem içinde en büyük servet Besnizâde denilen Seyyid Hacı Mehmed'in 30.030 guruşluk terekesidir. Bunun da 27.000 guruşu borç alacağıdır[65].

Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın terekesinde en büyük pay, zimmet ve "zimem-i nâs" olarak kaydedilen bazı kimselerdeki borç alacaklarına aittir. Borçlular arasında sadece şahıslar değil, aynı zamanda köy ortaları da bulunmaktadır. Terekede 61.633 guruş olarak kaydedilen nakit para, toplam servet miktarının yaklaşık %46'sını teşkil etmektedir. Bunun 30.000 guruşu Hacı Halid'in zimmetinde, 13.299 guruşu zimem-i nâs olarak çeşitli kimselerdeki alacak ve 18.334 guruş da eldeki nakit paradır.

Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın servetinde ikinci önemli kısmı mâlikâne, iltizam ve zeamet gelirleri meydana getirmektedir. Toplam tereke içinde bu kalemlerin payı yaklaşık %14'tür. Onun servetinde tarım ürünleri de yaklaşık %11'lik paya sahiptir. Bilhassa buğday ve arpa bu ürünler içinde en fazla dikkati çekmektedir. Terekede 6494,5 guruş kıymetinde 285,5 Ayıntab kilesi[66] (131.938 kg.) buğday;[67] 1543,5 guruş kıymetinde 738 Ayıntab kilesi (75.745 kg.) arpa ile nohut, mercimek, burçak, penpe kozağı, ak darı, pekmez, kendir gibi tarım ürünleri yer almaktadır. Bunların toplam kıymeti 10.287 guruştur. Bunlara Ayıntab'ın köylerinde ambarda bulunan 4.863 guruş kıymetindeki zahire de eklenince, terekedeki zahirenin toplam kıymeti 15.150 guruşa ulaşmıştır. Bu ürünler, Ayıntab'ın çeşitli köylerinde yetiştirilmiştir. Bilhassa bazı kişilerin üzerinde buğday ve diğer ürünlerin alacak olarak kaydedilmesi ortakçılık ya da kredi ilişkisi olabileceği izlenimi vermektedir. Mukataa ve timar-zeamet gelirlerini sahip olma beraberinde tarım ürünlerine sahip olma ve bunları kontrol altında bulundurmaya zemin hazırlamıştır. Battal Ağa'nın serveti içinde; deve, at, katır, kısrak gibi binek hayvanları ile koyun, keçi, inek ve öküz gibi mevaşi denilen hayvanlar da bulunmaktadır. Bunların da nakdi değeri 4.849 guruştur. Servet içindeki giyim-kuşam, ziynet ve ev eşyalarına da 10.921 guruş kıymet takdir edilmiştir. Bunların yanında Ağa'nın sahip olduğu beş tam ve bir 1/3 hisse ev, iki samanlık ve iki ahır bulunmaktadır. Bu gayri menkuller için takdir edilen kıymet ise 3.000 guruştur.

Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın hamam ve çeşitli dükkanları ile, 64 cilt kitap ve 73 adet bakır ev eşyası vakıfları arasında yer almaktadır. Bunların toplam nakdi değeri 4.675 guruştur. Onun oturduğu 2.000 guruş değerindeki ev de vakıfları arasında bulunmaktadır. Vakıflardan elde edilen yıllık gelir 212,5 guruştur. Battal Ağa'nın Ayıntab'ın içinde ve köylerinde ticari faaliyetlerinin yürütüldüğü çeşitli gayri menkulleri vardır. Bunlar arasında; şehirde han, üzüm ma'sarası ve çeşitli dükkanlardan oluşan 3.165 guruş değerinde gayri menkuller ile, Keret ve Seylan

[65] 18. yüzyılın ilk yarısına ait 437 tereke, her beş yılda bir yıla ait bütün erkek terekelerinin toplamıdır. Servet durumları için bkz. H. Çınar, *a.g.t.*, s. 168-169.

[66] 1 Ayıntab kilesi=4 İstanbul kilesidir (Bkz. *GŞS*, 136/ 2).

[67] 1 İstanbul kilesi 25,659 kg.; buna göre 1 Ayıntab kilesi 102,636 kg'dır.

köylerinde 910 guruş değerinde iki değirmen bulunmaktadır. Bunlardan elde edilen yılık gelir 401 guruştur. Ayıntab'ın içinde ve köylerinde bulunan bostan, bağ, bahçe, tarla ve meyve ağaçları da Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın tarım ürünlerinin yetiştiği gayri menkulleridir. Bunlar arasında; 600 guruş değerinde 1.220 incir ağacı; 2.210 guruş değerinde bağ, 1.580 guruş değerinde bahçe, 1.910 guruş değerinde sebze bostanı, 420 guruş değerinde 405 adet zeytin ağacı, 500 guruş değerinde 6 tarla, 1.500 guruş değerinde çeltik yeri. Toplam 8.710 guruş değerindeki bu gayri menkullerden bir yılda elde edilen gelir 866 guruştur. Battal Ağa'nın bağ kirası ve çeltikten elde ettiği 657 guruşu da topraktan elde edilen kiralar olarak zikredebiliriz.

Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın Terekesindeki Servetin Dağılımı

	Nakdî Değeri / Guruş	Toplam Tereke İçindeki %
Ev eşyası, ziynet, giyim - kuşam.	10.921	8,27
Zahire – Tarım ürünleri	15.150	11,47
Hayvanlar – Binek ve diğerleri	4.849	3,68
Borç alacakları ve nakit para	61.633	46,66
Evler	3.000	2,27
Bağ ve çeltik kirası	657	0,50
Vakıfları ve gelirleri	4.675	3,54
Ticarî gayri menkuller	4.075	3,09
Bağ, bahçe, bostan vb. tarım toprakları	8.710	6,59
Mâlikâne, zeamet ve iltizam gelirleri	18.420	13,98
Toplam	132.090	

Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa ölmeden servetinden bir kısmını oğullarına vasiyet yolu ile bırakmıştır. Kendi üzerinde servetinin 93.080 guruşluk kısmı kalırken; büyük oğlu Seyyid Hacı Mehmed Ağa'ya 37.312 guruşluk kısmını bırakmıştır. Büyük oğluna bıraktığı en önemli gelir, mukataa ve zeamet gelirleridir. Diğer oğlu Seyyid Mehmed Sadık'a 1.040 guruş değerinde bostan ve bahçe, geri kalanı da ev eşyası olmak üzere toplam 1.479 guruşluk servet bırakmıştır. Küçük oğlu Abdullah'a da 219 guruş değerinde eşya bırakmıştır. Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın ölmeden vasiyet yolu ile oğullarına servetinden hisse bırakması, onların maişetlerini kendilerinin temin etmesine katkıda bulunma olarak yorumlamak mümkündür. Ancak, onun servetinin müsadere edilme endişesini yaşayıp yaşamadığı konusu da düşünülecek bir başka husustur. Osmanlı merkezi yönetiminin âyânın servetine müsadere yolu ile el koyması o dönemde yaygın bir uygulama haline dönüşmüştü. Zira, devlet bu yolla hazineye bir taraftan gelir temin ederken, diğer taraftan âyânın ailesinin siyasî ve malî gücünü kırmakta; böylece taşradaki hakimiye-

tini sürdürmekteydi[68]. Onun ölmeden servetinden bir kısmını oğullarına bırakmasını ve bir kısmını da vakfetmesini belki bu çerçevede ele almak mümkündür. Ancak yine de bu konuda kesin bir hükme varmak sınırları zorlamak olur.

Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa vefat ettikten sonra terekesinden 100.000 guruş, borçlarına karşılık olarak devlet tarafından tahsil edilmek istenmiştir. Bu miktarın nasıl tespit edildiği konusu açık değildir. Belirtilen meblağ gerçekten onun devlete olan borcunun miktarı mıdır? Yoksa devletin yukarıda bahsettiğimiz müsadere uygulamasının bir başka yüzü mü? Terekeden borcun tahsili için dergah-ı âlî kapıcılarından Mesud Bey mübaşir olarak Ayıntab'a gönderilmiştir. Bu arada, Ağa'nın on bir veresesi, kendilerine merhamet edilmesini öne sürerek Divân-ı hümâyûn'dan bu miktardan indirim yapılmasını talep etmişler. Onların isteği, 25.000 guruşun devlet için, 6.000 guruşun da mübaşir için alınması, geri kalanın da affedilmesi yönündedir. Bu istek kabul görmüş ve 30.000 guruştan fazlasının alınmaması yönünde Maraş ve Ayıntab'daki yerel yöneticiler uyarılmıştır[69]. Görünen o ki, Battal Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'dan istenen 100.000 guruş onun devlete olan gerçek borcu değildir. O miktar, muhtemelen devletin onun servetini müsadere etmek ve varislerine geçecek siyasî ve malî gücü kırmak için belirlenmiş; daha sonra da adeta pazarlık yapılarak önce istenen meblağın 1/3'ine düşülmüştür.

Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın Gaziantep Şer'İye Sicillerinden tespit edilebildiği kadarıyla hayatının yaklaşık 30-35 yıllık dönemine ait bilgiler, onun bir yerel güç ya da âyân olarak siyasî, malî ve sosyal alanlardaki gücünü nasıl elde ettiğini az çok ortaya koymaktadır. O, kimi zaman kethüda, âyân ve voyvoda olarak idarî ve malî alanlarda; kimi zaman da vakıf mütevelliliği ve çeşitli hayır kurumlarının topluma kazandırılması gibi sosyal faaliyetlerin içerisinde yer almıştır. Onun servetinin oluşumunda; mukataa- iltizam ve zeamet gelirlerini, gerek ticarî gerekse tarım alanlarındaki gayri menkullerinden elde edilen gelirleri ve her ne kadar alınan faiz belirtilmese de zimem-i nâs olarak kaydedilen borç alacaklarından sağlanan gelirlerin önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür.

BATTAL SEYYİD HACI MEHMED AĞA'NIN OĞULLARI

Seyyid Hacı Mehmed Ağa: Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın büyük oğlu Hacı Mehmed Ağa daha babasının sağlığında Ayıntab'da bazı görevler üstlenmişti. Battalzâdeler, Ayıntab'daki seyyid ailelerdendi. Seyyid Hacı Mehmed Ağa 1755, 1766 ve 1767 yıllarında Ayıntab'daki seyyidlerin vekilliği yani sâdât kaymakamlığı (kaimmakamlığı) görevinde bulunmuştur[70].

Yukarıda Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın terekesini incelerken de belirtildiği gibi, kendi tasarrufundaki Turnalık zeametini sağlığında büyük oğlu Mehmed

[68] S. Faroqhi, a.g.m., s. 99-100.

[69] 18 Cemâziyelâhir 1179/ 12 Aralık 1765 tarihli emri şerif için bkz. *GŞS*, 113/ 101.

[70] *GŞS*, 112 / 234, 185, 221; 113 / 99.

Ağa'ya vasiyet yolu ile bırakmıştı. Seyyid Hacı Mehmed Ağa babasından intikal eden bu zeametin mutasarrıfı iken, 1764 yılı sonlarında Ayıntab sancağı alaybeyi olmuştur. 1765 yılı sonlarında da Mehmed Ağa'nın bu görevi devam etmiştir[71].

Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa öldükten sonra oğlu Seyyid Hacı Mehmed Ağa en büyük evladı olmasından dolayı, onun hayatında yürüttüğü görevleri üstlenmiştir. Nitekim Sacır nehrinin para vakfı mütevelliliği Battal Ağa'dan sonra oğlu Mehmed Ağa'ya geçmiş; o da babasının dönemine ait vakfın muhasebesini mahkemede tescil ettirmiştir[72].

Voyvodalık ve Mâlikâne: Seyyid Hacı Mehmed Ağa babasının ölüm tarihi olan Haziran 1765'ten itibaren bir yıllık dönemde, Ayıntab sancağı için "vilayet masrafı" adı altında 3.221 guruş harcama yapmıştır. Bu para daha sonra halktan salyâne usulü ile toplanarak kendisine teslim edilmiştir[73]. Nitekim, Şubat 1766'da Rakka valisi Hüseyin Paşa tarafından Ayıntab kadısı ile birlikte voyvoda olarak hitap edilen Battalzâde Seyyid Hacı Mehmed Ağa'ya gönderilen buyrulduda, Rişvan aşiretine bağlı cemaatler üzerine yapılacak seferde kendi yanında olması istenmiştir[74]. Bu iki uygulama Mehmed Ağa'nın babasının yerine voyvodalık görevini üstlendiğini göstermektedir.

Battalzâde lakabı ile de anılan Seyyid Hacı Mehmed Ağa voyvoda olmasının ötesinde aynı zamanda Mirlivâ-i Ayıntab Mukataası'nın yarı hissesinin mâlikâne mutasarrıfıdır. Nitekim o, sancak mukataasının 1178/1764-65 ve 1182-1183/1768-1770 yıllarına ait mâlikâne harçlarından sadrazam hissesine düşen 1.273 guruş kalemiye vergisini teslim etmiştir[75]. Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın ölümünden sonra 21 Kasım 1771 tarihinde Ayıntab'a gelen bir emirde, müteveffanın hayatta iken mâlikâne olarak tasarrufundaki Mirliva-i Ayıntab Mukataası malından ve hissesinden 3.004,5 guruşun muhallefatından tahsil edilerek Van ve Erzurum kalelerinin muhafazasındaki dergâh-ı âlî cebecilerine gönderilmesi isteği yer almıştır[76]. Bu emir, onun Ayıntab sancağındaki mukataa hissesinin ölümüne kadar devam ettiğine işaret etmektedir.

Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın uhdesinde olan bir başka mâlikâne de babasının zamanında da tasarruflarında olan Haleb Muhassılığına bağlı Su Meşidliği Mukataasıdır. O, bu mukataayı kardeşleri birlikte ortak tasarruf etmekteydi. 1767 yılında Haleb muhassıllığı ve Halep valiliği Hamza Paşa'nın tasarrufuna bırakılmıştır. O da muhassılık gelirini tahsil ederken Su Meşidliği Mukataasını mâlikâne olarak tasar-

[71] *GŞS*, 113 / 100-101.
[72] *GŞS*, 113 / 14-15.
[73] *GŞS*, 113 / 90.
[74] *GŞS*, 113 / 100-101.
[75] *GŞS*, 113 / 108; 214B / 170.
[76] *GŞŞ*, 127 / 45-46.

rufunda bulunduran Seyyid Hacı Mehmed Ağa'dan diğer masraflarla beraber 2.558 guruş tahsil etmiştir[77].

Battalzâde Seyyid Hacı Mehmed Ağa babasının daha önce görev yaptığı Kilis sancağında da voyvodalık yapmıştır. O, 1180-1181/1766-1767 yıllarında Kilis mukataasının "ber vech-i emanet" mutasarrıfı olup, Rakka valisi vezir Mehmed Paşa adına mukataa gelirlerini tahsil etmiştir. Bu malî yükümlülüğünden dolayı Kilis voyvodası da olan Seyyid Hacı Mehmed Ağa, 1766-1767 yıllarına ait 17 aylık bir dönem için 8.820 guruş mukataa gelirini Vezir Mehmed Paşa'ya, Temmuz 1768'de teslim etmiştir[78]. Aynı dönemde Battalzâde Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın Ayıntab'daki mâlikâne mutasarrıflığı ve voyvodalığı da devam etmektedir. Ayıntablılar, baba Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'ya olan sadakatlerini oğul Seyyid Hacı Mehmed Ağa'ya da göstermişlerdir. Nitekim, Ayıntab sancağının Burç ve Telbâşer nahiyelerine bağlı köylerin kethüdaları ve ileri gelenleri Temmuz 1768'de Ayıntab mahkemesinde bir araya gelerek Seyyid Hacı Mehmed Ağa'ya destek olacaklarına dair söz vermişlerdir. Köy temsilcileri, beldelerinin eskiden beri Okçu İzzeddinlü ve diğer Kilis ekrâdı eşkiyalarının kötülüklerinden çok zarar gördüklerini belirttikten sonra, gerek eşkiyadan gerekse kapısız levent taifesinden kendilerini "Ayıntab âyânından" merhum Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın hayatı boyunca koruyup gözettiğini; onun vefatından sonra da oğlu "fahrü'l-âyân" Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın babası gibi ahaliyi korumaya gayret ettiğini ifade etmişlerdir. Köy temsilcileri eskiden olduğu gibi her birinin Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın emrinde olacaklarına, memleketi koruma işinde ve görevli olduğu Kilis mukataasının vergisini tahsilde yanında bulunacaklarına dair söz vermişlerdir[79]. Ayıntab mahkemesinde gerçekleşen bu ahidleşmeyi, her ne kadar adı konmasa da âyân seçimi veya daha önceki âyânın güvenini tazelemesi olarak görmek de mümkündür.

Battalzade Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın Kilis voyvodalığı, Haziran 1769'da da devam etmektedir. Bu tarihte Kilis ahalisi bir araya gelerek, Kilis ve Azaz voyvodası Mehmed Ağa'nın sarayını aniden kuşatmışlar ve öldürmek kastıyla çatışma meydana gelmiştir. Bu esnada, voyvodanın tüfekçibaşısı ve yanındakilerden beş kişi ölmüş; kendine ve devlete ait bütün malları, eşyaları, paraları hatta giymiş oldukları elbiseler dahi yağma edilmiştir. Bu arada Voyvoda Seyyid Hacı Mehmed Ağa ve yanındakiler saraydan çıkarılıp başka bir yerde hapsedilmiştir. Bu kargaşa esnasında voyvoda ve maiyetindekilerden Kilisli eşkiyaların gasp ettikleri mal ve eşya arasında;

[77] *GŞS*, 123 / 128.

[78] *GŞS*, 124B/169.

[79] Evâhir-i Safer 1182/Temmuz 1768'de Ayıntab'ın Burç nahiyesine bağlı Burç, Hezek, Karadinek, Akpınar, Tıhnetan, Kelpin, İsbatırın, Küçüge, Çarpın, Büyükaraplar, Cubekir, Cekde, Mertmenge, Sam, Gerçegin, Zevkir, Kilisecik, Küçükkızılhisar, Karakuyu, Seğer, Lohan, Pavirge, Kayakendi, Kefercebel, Cided, Arıl, Hıyam, Keret, Orul, Dülük, Beylerbeyi, Göksüncük köylerinin kethüda ve ileri gelenleri ile; Telbaşer nahiyesinden Telbaşer, Ağcaöyük , Ziranbu, Kızılhisar, Hacar, Sazgın, Gürgün, Küçükmasara, Karaçomak, Ulumasara, Elmalu, Bostancık, Boğavir, Sarıt, Günaykend, Çapalu, Tünüb ve Arkık köylerinin kethüda ve ileri gelenleri Ayıntab mahkemesindeki oturuma katılmışlardır. Bkz. *GŞS*, 121 / 45

5.000 guruş para, 111 adet altın, voyvodanın ağalarından Mirzâde Abdullah Ağa'nın hırsızların elinden kurtarıp bedestene koyduğu ve saraydaki eşyadan 10 top Halep alacası, 10 top Halep kutnisi alacası, 2 top maî ve yeşil Halep atlası, 2 top Şam kutnisi, 4 çift ve 1 tek sim ve yaldızlı zenne kuşağı bulunmaktaydı[80].

Bu olaydan sonra Kilis ve Azaz kadısı Hacı İsmail Ağa İstanbul'a olayı anlatan arz denilen bir dilekçe mektup sunmuştur. Burada; Rakka valisi vezir Mehmed Paşa tarafından Kilis ve Azaz voyvodası olan Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın fukarayı koruyup kolladığı, geçen sene Kilis voyvodası olduğu ve gerek yolcuların gerekse oturan halkın emniyet ve rahatlarının sağlandığı belirtilmiştir. Bu duruma istinaden ahalinin huzur ve rahatı için voyvodalığın fermanla yeniden kendisine verildiği, bunu fırsat bilen bazı kimselerin tahrik ve teşvikiyle yukarıda bahsedilen olayın meydana geldiği anlatılmıştır. Kadının ifadesine göre, yağma edilen eşya ve malların tahmini değeri 12.000 guruştan fazladır. Kadı bu arzında, gasp edilen malların tahsili ve olaya sebebiyet verenlerin cezalandırılması için emir verilmesini istemiştir[81]. Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın Kilis voyvodalığının ikinci yılı, kendini Kilis'te istemeyenlerin husumetine neden olmuştur.

Seyyid Hacı Mehmed Ağa voyvodalık ve mâlikâne mutasarrıflığının dışında, Ayıntab sancağından merkezi hazine adına avârız ve nüzul bedellerinin tahsilini de deruhde etmiştir[82]. Böylece, babasında da görülen vergilerin tahsilinde söz sahibi olma isteği, oğlu Mehmed Ağa'da da kendini göstermiştir.

Âyânlık ve Asker İsteği: Battalzâde Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın Ayıntab ve Kilis'te voyvodalık gibi idarî ve malî sorumluluğu olan görevleri üstlendiği yıllarda, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı söz konusu idi. Bu savaş devam ederken sadaret makamına getirilen Muhsinzâde Mehmed Paşa ordunun asker ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında yerel âyânları da devreye sokmuştu[83]. Böyle bir ortam içerisinde kendisine "fahrü'l-âyân" diye hitap edilen Battal Ağazâde Seyyid Hacı Mehmed Ağa'dan da 1769-1770 yıllarında asker isteğinde bulunulmuştur. 1769 yılı Aralık ayı başlarında Ayıntab'a gelen bir fermanda, Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın 1.000 nefer süvari ile "rûz-ı hızır"dan önce İsakca sahrasında hazır olması istenmiştir[84]. 1770 Nisan ayı sonlarında benzer bir emir Ayıntab'a tekrar gelmiş ve burada asker temin edilirken fukaraya eziyet edilmemesi konusunda uyarıda bulunulmuştur[85]. Seyyid Hacı Mehmed Ağa'dan böyle bir istekte bulunulmasının sebebi acaba voyvoda olması mı idi? Yoksa, ölümünden sonra Kasım 1771'de, Ayıntab'a gelen bir ferman-

[80] *GŞS*, 124B / 165-168.

[81] *GŞS*, 124B / 165.

[82] Mehmed Ağa 1769-1771 yılları arasında Ayıntab sancağının avârız ve nüzul bedellerinin tahsilini uhdesine almıştır. Bkz. *GŞS*, 124B / 216-217; 156-157.

[83] Y. Nagata, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa*, s. 105-113.

[84] *GŞS*, 124B / 190.

[85] *GŞS*, 124B / 172-173.

daki "daha önce Ayıntab âyânından olup da vefat eden"[86] ifadesindeki âyân olmasından mı kaynaklanmakta idi? Bu konuda açıklayıcı bir bilgi olmamakla beraber, muhtemelen o dönemdeki uygulamalar göz önüne alındığında, âyân olmasından kaynaklandığını söylenebilir.

Ölümü ve Terekesi: Battalzâde Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın Nisan 1771(1184 yılı sonları)'de Ruha (Urfa)'da öldürüldüğü terekesinde yer almıştır[87]. Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın öldürülme sebebi veya onu kimlerin öldürdüğü konusunda her hangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Görünen o ki, oğul Mehmed Ağa, babasının ölümünden yaklaşık beş yıl sonra ölmüştür. Bu esnada o, gerek Ayıntab'da gerekse Kilis'te siyasi otoriteyi bölgenin önde gelen bir yerel gücü ve nüfuz sahibi olarak temsil etmiştir.

Onun tereke defterinde yer alan bilgilere göre iki eşi, üç oğlu ve iki kızı vardı. Bunlardan, eşleri: Hadice binti Seyyid Ali ve Fâtıma binti Seyyid Emin Ağa; oğulları: Seyyid Mehmed Said, Seyyid Osman ve Seyyid Mehmed Battal; kızları: Asiye ve Fâtıma'dır.

Seyyid Hacı Mehmed Ağa hayatta iken Mirlivâ-i Ayıntab Mukataasının mâlikâne ortağı ve Birecik İskele Mukataasının mültezimidir. Bu nedenle, devlete borcu bulunmaktadır ve terekesinden borçlarının tahsili gündeme gelmiştir. Mısır ve Rakka valisi vezir Numan Paşa da bu iş için Süleyman Ağa'yı mübaşir tayin etmiştir[88]. Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın derli toplu bir tereke defterine rastlanamamıştır. Parçalar halindeki tereke defterlerinde Telbaşer ve Gürgün köylerinde 190 Ayıntab kilesi buğday (yaklaşık 19.400 kg.), 96 kile arpa (yaklaşık 9.790 kg.) ve az miktarda mercimek ve nohut tahıl ürünleri olarak kaydedilmiştir. Yine bu defterde onun, Birecik'teki eşyaları da yer almıştır[89]. Gerek tereke kayıtlarından gerekse sonraki yazışmalardan anlaşılan, devletin Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın bütün servetini müsadere etme gibi bir düşüncesinin olmadığı, sadece borcunun vereselerinden tahsili yoluna gidilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Vezir Numan Paşanın, Mehmed Ağa'nın terekesinden 4.250 guruşu mirîye olan borcuna istinaden alması bu görüşü teyit etmektedir[90]. Benzer bir durumu, Mirlivâ-i Ayıntab Mukataasının yarı hissesinin 1182/1768-1769 yılına ait malından olan borcun, yine Mehmed Ağa'nın terekesinden tahsil edilerek Van ve Erzurum kalelerindeki cebecilere havale edilmesinde de görülmektedir[91].

Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın babasından intikal edecek servetinin bir kısmına devletin el koyduğu, bir kısmının da vereseler arasında paylaşıldığı göz önüne alı-

[86] *GŞŞ*, 127 / 45-46.
[87] *GŞS*, 131/ 58-60.
[88] *GŞS*, 131 / 58-60.
[89] *GŞS*, 131 / 61.
[90] *GŞS*, 131/ 62.
[91] *GŞŞ*, 127 / 45-46.

nırsa, fazla miktarda mal ve mülkünün olmadığını anlaşılmaktadır. Ancak yine de Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın serveti hakkındaki bilginin şimdilik sınırlı olduğu söylenebilir.

Seyyid Mehmed Sadık Ağa: Ayıntab'da Battalzâde olarak anılan diğer bir kişi de Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın ortanca oğlu Seyyid Mehmed Sadık Ağa'dır. Onun siyasi alanda görülmesi, kardeşi Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın ölümü ile başlamıştır. Daha önce kardeşi Seyyid Hacı Mehmed Ağa babasının ölümü ile onun üzerindeki görevleri üstelenmişti. Bu kez onun ölümü ile üzerindeki görevler, diğer kardeşi Seyyid Mehmed Sadık'a geçmiştir. Nitekim Mirlivâ-i Ayıntab Mukataasının yarı hissesi ve Ayıntab voyvodalığındaki ortaklık Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın ölümü ile boş kalmıştı. Bunun üzerine Rakka valisinin buyruldusunda da belirtildiği gibi bu hisse, kardeşi Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın devlete olan borçlarını ödemek şartıyla, eski muaccelesi yani ön ödemesi üzerinden Seyyid Mehmed Sadık Ağa'ya Mayıs 1771'de mâlikâne olarak verilmiştir[92]. Böylece Seyyyid Mehmed Sadık Ağa Ayıntab sancağının aynı zamanda voyvodası olmuştur. Bu görevi Hasan Ağa adındaki bir kimse ile ortak yürütmektedir[93]. Seyyid Mehmed Sadık Ağa'nın voyvodalığı 1778 yılında da devam etmektedir. Bu tarihte kendisine aynı zamanda âyân diye de hitap edilmektedir[94].

Daha önceki yıllarda Battal Ağa ve oğlu Mehmed Ağa'nın tasarrufundaki Haleb Muhassıllığına bağlı Su Meşidliği Mukataası, 1784 yılında bu kez Seyyid Mehmed Sadık Ağa ve kardeşinin oğlu Seyyid Mehmed Ağa'nın mâlikâne olarak tasarrufuna geçmiştir. Bu yıl için mukataa malı ve diğer harçlar için 3.351 guruş Haleb muhassılına teslim edilmiştir[95].

Seyyid Mehmed Sadık Ağa da kendinden önce voyvodalık yapan babası Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa ve kardeşi Seyyid Hacı Mehmed Ağa gibi avârız ve nüzul vergilerini merkezi hazine adına tahsil etmiştir[96]. Yine Seyyid Mehmed Sadık Ağa'yı kardeşi Seyyid Hacı Mehmed Ağa gibi Ayıntab'daki seyyidlerin vekili yani sâdât kaymakamı olmuştur[97]. Bu görevlerin ailenin sosyal statüsü üzerinde olumlu etki yaptığı muhakkaktır.

Battalzâde Seyyid Mehmed Sadık Ağa 1789 yılında ölmüştür. Ölümü hakkındaki tek bilgi, bu yılda Ayıntab'da ortaya çıkan büyük kargaşa sonrasında Azaz ve Kilis voyvodası Daltabanzâde Mehmed Ali Paşa'nın şehre davet edilmesi ile ilgili kayıtta yer almaktadır. Bu yılda aşağıda da bahsedileceği üzere şehirde Battalzâde Nuri Mehmed Paşa ile yeniçeriler arasında sürtüşme söz konusudur. Ayıntab muta-

[92] Rakka valisinin buyruldusu 21 Muharrem 1185/6 Mayıs 1771 tarihlidir. Bkz. *GŞS*, 130 / 281.
[93] *GŞS*, 130 / 284, 289.
[94] *GŞS*, 130 / 152-153.
[95] *GŞS*, 132 / 92.
[96] *GŞS*, 132 / 73.
[97] *GŞS*, 130 / 42; 132 / 196, 57.

sarrıfı olan Nuri Mehmed Paşa'ya karşı Ayıntablılar Daltabanzâde'den yardım istemişler; o da şehre gelmiş ve bu esnada ortaya çıkan çatışmalarda Battalzâde Seyyid Mehmed Sadık Ağa öldürülmüştür. Olayların ilerleyen safhasında Mehmed Ali Paşa'nın zulmü ileri seviyeye varmış ve bunun üzerine halk tarafından Paşa öldürülmüştür[98]. Bu olaylar sonrasında Daltabanzâde Mehmed Ali Paşa'nın ve Battalzâde Seyyid Mehmed Sadık Ağa'nın mal ve eşyalarının mirî tarafından zaptedilmesi 1789 yılının Nisan ayı ortalarına ait bir fermanda yer almıştır[99]. Böylece Seyyid Mehmed Sadık Ağa'nın 1771 yılı ortalarında başlayan siyasî ve malî alandaki etkinliği, 1789 yılının ilk aylarında öldürülmesiyle son bulmuştur.

Seyyid Mehmed Sadık Ağa'nın serveti hakkındaki tek bilgimiz 1206/1791 yılında kaydedilen tereke defteridir. Burada maktul olduğu belirtilen Mehmed Sadık Ağa'nın akâr ve emlâkının değeri 4.295 guruş olarak kaydedilmiştir. Bilhassa Ayıntab'ın Arıl, Seylan, Sazgın, Kızılhisar, Şağıdan ve Telbaşer köylerinde bulunan bağ, bahçe ve tarlalardan oluşan gayri menkuller ve kişiler üzerindeki buğday alacakları terekede dikkati çekmektedir[100].

Nuri Mehmed Paşa: Nuri Mehmed veya diğer bir yaygın kullanılışı ile Mehmed Nuri, Battal Ağazâde Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın oğludur[101]. Ailenin Ayıntab'da siyasî ve malî alanda söz sahibi olan üçüncü kuşağındandır. Yaşadığı kısa hayata rağmen kendisinin şöhreti, ailenin diğer fertlerini gölgede bırakmıştır. Battal Ağa'nın torunu olan Nuri Mehmed Ağa'ya Osmanlı kaynaklarında "Ayıntab Âyânı" denilmektedir[102]. Nuri Mehmed'in paşa rütbesinde, 1206/1791 yılında 28 yaşında

[98] Daltabanzâde Mehmed Ali Paşa'nın Ayıntab'a davet edilmesi ve sonrasında meydana gelen olaylar şiirlere konu olmuştur. Bunlardan birisi de Kilisli Şair Ruhî'nin Daltabanoğlu'nun zulmünü anlatan şiiridir. Bu şiirden bazı bölümler şöyledir:

"Ehl-i Ayıntab ile Battalzâde Paşa nâgihân
Bozuşup yeniçeriler döndü çün Şiyri nere
Haliya serdar Kasabzâde İbrahim Ağa
İki Efendi nakip ile edüp hem meşvere
Daltaban oğlunu Battalzâdeye teslit için
Belde-i Ayıntab'a davet ettiler birdenbire
.....
Sadık Ağa'yı ol esnada edüp ahz ü girift
Cürmünü yüz kiseye katetti yazdı deftere
Mal-ı eşyasın satup vermişken on beş bin kuruş
.....
Hâsılı Ayıntab bina oldu olalı lâ-cerem
Çatmamıştı ehl-i bir böyle Azrail peykere
Nadim oldu bunları davet eden divaneler." Şiir için bkz. Şakir Sabri Yener, "Kilisli Meşhur Şair Ruhî'nin Vaktiyle Antep'te Bir Çok Mezalim Yapan Daldaban Oğlu Hakkında Bir Şiiri", *Başpınar Aylık Edebiyat ve Kültür Mecmuası*, Sayı: 35, 36 (Nisan, Mayıs 1942), Gaziantep, s. 11-13, 8-10.

[99] *GŞS*, 134 / 400.

[100] *GŞS*, 135 / 132-133.

[101] *GŞS*, 134/322-325.

[102] Vak'anüvis Mehmed Emin Edîb Efendi, Nûrî Mehmed Paşa olayını "vürûd-ı re's-i maktû'-ı Nûrî Paşa-yı Ayıntabî" başlığı altında ele almıştır. Bkz. Ali Osman Çınar, *Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Ha-*

idam edildiği göz önüne alınırsa, doğum tarihinin 1763 olduğu anlaşılmaktadır. O, 20 yaşına geldiğinde ilim tahsilini tamamlamış, "rüşd ve zekasıyla" bölgesinde şöhret kazanmıştır[103].

Nuri Mehmed Paşa'nın siyasi alandaki mücadelelerine girmeden önce sosyal ve kültürel alanlardaki faaliyetlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. O, henüz yirmili yaşların başında kendi adı ile anılan bir cami ve yedi odası bulunan bir medrese yaptırmıştır. Caminin yapılış tarihi 1200/1785 yılı veya ondan çok kısa bir süre öncedir[104]. Bu cami ve medrese için Nuri Mehmed Ağa 1787 yılında çeşitli gayri menkullerini vakfetmiştir[105]. Yine onun Türkçe bir Divanı ve çeşitli şarkıları da bulunmaktadır[106].

Önce "ağa", sonra "paşa" unvanı ile anılan Nuri Mehmed, 1196/1781-1782 yılında mîrlivâ / sancakbeyi, 1199/1784-1785 yılında mîr-i mîrân / beylerbeyi olup Mirlivâ-i Ayıntab Mukataasını "ber vech-i mâlikâne" uhdesine almış ve memleketinde ikametine izin verilmiştir. Nuri Mehmed Paşa'nın idamı ile sonuçlanan olaylar, Vak'anüvis Mehmed Emin Edîb Efendi tarafından ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Nitekim o, Nuri Mehmed Paşa'yı "memâlik-i İslâmiyye'deki derebeği" zümresi arasında göstermiştir[107]. Daha sonra Ahmed Cevdet Paşa da bu olayı Edîb Efendi'nin Tarihi'nden yararlanarak eserinde ele almıştır.

Nuri Mehmed Paşa mîr-i mîran unvanı aldıktan sonra Ayıntab sancağının yöneticisi olmuştur. Bu esnada yeniçerilerle aralarında münazaa'a yani çekişme söz konusu olmuştur. Hal böyle olunca Ayıntablılar Kilis mutasarrıfı Daltabanzâde Mehmed Ali Paşa'yı yardıma çağırmışlar. O da çoğunluğu Kürtlerden oluşan askerleriyle birlikte 1203/1788-1789 yılında Ayıntab'a gizlice gelmiştir. Bunun üzerine Nuri Mehmed Paşa şehirden firar etmiştir. Daltabanzâde'nin Ayıntab'daki haksızlıkları ve zulmü Nuri Mehmed Paşa'yı aratır hale gelmiş ve sonunda halk ayaklanarak, onu öldürmüştür. Yukarıda da belirtildiği gibi Daltabanzâde'nin Ayıntab'a gelmesiyle başlayan olaylar esnasında Nuri Mehmed Paşa'nın amcası Seyyid Mehmed Sadık Ağa da öldürülmüştür.

Bu olaylar devam ederken, Nuri Mehmed Paşa da etrafına topladığı kimselerle Ayıntab'ı kuşatmış, Halep yolunu keserek kervanları yağma etmeye başlamıştır.

---

yatı ve Tarîh'i, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 256-258. Ayrıca bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, V, Tertib-i Cedid, İstanbul 1309, s. 253-254; *GŞS*, 134/322-325.

[103] Şemseddin Sâmi, *Kâmûsü'l-Âlam*, VI, İstanbul 1326, s. 4618, Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, İstanbul 1311, s. 590.

[104] C. C. Güzelbey, *Gaziantep Camileri Tarihi*, s. 133-138.

[105] Hüseyin Çınar, "Antep Şehrinde XVIII. Yüzyılda Kurulan Medreseler ve Vakıfları", *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan, Gaziantep*, Editör: Y. Küçükdağ, Gaziantep 1999, s.185-186.

[106] İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin, Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, II, İstanbul 1955, s. 350; Ş. Sâmi, *Kâmûsü'l-Âlam*, V, s. 4618; C. C. Güzelbey, *Gaziantep Camileri Tarihi*, s. 134.

[107] A. O. Çınar, *Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Tarîh'i*, s. 258.

Nuri Mehmed Paşa'nın şekaveti ve eşkıyalığı had safhaya ulaşınca, Gazi İzzet Paşazâde Derviş Abdullah Bey, kapucılar kethüdalığı payesiyle onun idamı için görevlendirilmiştir. O esnada Mısır'dan ma'zûl Keki Abdi Paşa Anadolu sürücülüğü görevi ile Ayıntab çevresinden geçerken, Nuri Mehmed Paşa onunla yakınlık kurup affını istemiştir. Abdi Paşa da onun affı için buyruldu vermiştir. Bu arada, Abdi Paşa, daha önce bölgede meydana gelen olayları bilmemektedir. Paşa'yı idam etmek için görevlendirilen Derviş Abdullah Bey'in devreye girmesiyle olaylardan Abdi Paşa'da haberdar olmuştur. O da, İstanbul'dan gelecek bir habere kadar Nuri Mehmed Paşa'yı Sivas Kalesi'ne hapsetmiştir. Nuri Mehmed Paşa kalede iken İstanbul'dan gelen bir emir, sefere katılması şartıyla onun affedildiğini bildirmektedir. Ancak, Abdi Paşa bu yeni emri uygulayamadan Diyarbekir'de vefat etmiştir.

Bunu fırsat bilen Nuri Mehmed Paşa kale hapsinden kurtulduktan sonra tekrar Ayıntab'a gelmiş ve eski görevine başlamıştır. Nitekim 15 Mayıs 1790 (Ramazan 1204)'dan, Şubat 1791 (Cemâziyelâhir 1205)'e kadar geçen dönemi kapsayan masraf defterinde, Nuri Mehmed Paşa'nın Ayıntab'da yeniden görev yaptığı anlaşılmaktadır[108]. Paşa, bu dönemde şehirdeki sâdâtın yani seyyidlerin de yardımı ile yeniçerilerle yeniden çatışmaya girmiş, onların evlerini yakmış, mallarını yağma etmiştir. Bu arada kendisinin yeniden cezalandırılacağını da düşünerek Ayıntab Kalesi'ni tamir ettirmiş, her türlü erzak ile top ve cephane gibi mühimmatı da kaleye yığmıştır. Bu defa Nuri Mehmed Paşa'nın üzerine, kendisi de Anadolu'daki derebeyi ocaklarından, diğer bir ifade ile âyân ailelerinden kabul edilen "Köse Paşa Hanedanı"[109] adındaki bir çalışmaya konu olan, Halep valisi Divriğli Köse Mustafa Paşa görevlendirilmiş ve kaleye kapanan Nuri Mehmed Paşa ile uzunca bir çatışmaya girmiştir. Mustafa Paşa, beş ay kadar Nuri Mehmed Paşa'yı kalede muhasara etmiş, sonunda kaledekilerin erzak ve mühimmatının tükenmesiyle, kaleye girilmiştir. Böylece Nuri Mehmed Paşa ve adamları yakalanıp 1206/1791 yılında idam edilmiştir[110]. Ayıntab ve çevresini meşgul eden bu olaylar yaklaşık üç yıl devam etmiş; bilhassa son beş aylık kale muhasarası esnasında Ayıntab kadısının da kale de rehin tutulması üzerine mahkemede işler görülemez olmuştur. Kadı kurtuluncaya kadar mahkemedeki işler kâtip tarafından yürütülmüştür.

Nuri Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra bütün serveti ve malları devlet tarafından müsadere edilmiştir. Paşa'nın iki ayrı tereke defterinde yer alan servetinin toplamı 16.450 guruştur. Tereke defterlerinde, 150 guruş değerinde 291,5 kıyye

[108] *GŞS*, 135 / 203.

[109] Köse Paşa Hanedanı adlı çalışma, Necdet Sakaoğlu'nun yukarıda dipnotta belirttiğimiz eseridir. Sakaoğlu, bu âyân ailesine adını veren Köse Mustafa Paşa'nın hayatını anlatırken Halep ve Rakka valiliğindeki görevi esnasında, Battaloğlu Nuri Mehmed Paşa'nın isyanını bastırdığına da değinmekte ve Nuri Paşa ve adamlarının kesik başlarını da İstanbul'a gönderdiğini belirtmektedir. Bkz. N. Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 100-101

[110] Battalzâde Nuri Mehmed Paşa'nın isyanı ve idamı için bkz. A. O. Çınar, *Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Tarîhi*, s. 256-258; Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, s. 253-254.

(okka) kurşun; 220 guruş değerinde 110 kıyye barut, büyük ve küçük olmak üzere 12 adet top da bulunmaktadır[111]. İstanbul'dan Haleb ve Rakka valisi vezir Mustafa Paşa ve Ayıntab kadısı ile mübaşire gönderilen 1792 yılının Mart ayının sonlarına ait bir fermanda, Nuri Mehmed Paşa'nın daha önce kaydedilen terekesinde han, hamam gibi gayri menkul emlak ve akâr ile hububat ve hayvanlarının yer almadığı ifade edildikten sonra, geride kalanların da yeniden deftere yazılması istenmiştir[112]. Bu emirden de anlaşılan, Nuri Mehmed Paşa için belirtilen servet miktarı merkezdeki yöneticiler için inandırıcı gelmemiştir. Nitekim Nuri Mehmed Paşa'nın Tarla-i atik mahallesindeki 19 dükkanın Hasırcızâde denilen Seyyid Hacı Abdullah Ağa'ya 2.240 guruşa satılması da bu emirden sonra gerçekleşmiştir[113]. Ancak, bu tarihten sonra başka bir tereke defterine şimdilik rastlanmaması, Paşa'nın gerçek servet miktarı hakkında kesin bir şey söylemeyi zorlaştırmaktadır. Yine aynı tarihli bir başka emirde, Vezir Mustafa Paşa'dan, Nuri Mehmed Paşa'nın terekesinden satılan eşyanın bedelinin poliçe yoluyla Hazine-i Âmire'ye teslimi de istenmiştir[114]. Bu olayların Battalzâde ailesinin diğer fertleri üzerindeki etkisine değinilmeyecektir. Hiç şüphesiz onlar da siyasî ve malî alanlarda büyük sıkıntı çekmiştir. Bunun örneklerine, o dönemin Ayıntab Şer'iye Sicillerinde sıkça rastlanmaktadır.

Sonuç: 18. yüzyılda Ayıntab şehrinde Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa ile başlayan, oğullarından Seyyid Hacı Mehmed Ağa ve Seyyid Mehmed Sadık Ağa'nın öldürülmeleri, torun Nuri Mehmed Paşa'nın da idamı ile sonuçlanan süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer şehirlerinde ve kasabalarında, belki olaylar birebir örtüşmese de yaşanmıştır. Bu yüzyılın genel özelliği, taşradaki bazı ailelerin devlete ait gelirleri mâlikâne veya iltizam yolu ile ellerine geçirmeleridir. Yeni gelir kaynaklarına kavuşan yerel âyân böylece siyasî ve malî alanlarda güçlerini ve kudretlerini artırmışlardır. Âyânlara, devlet tarafından da kimi uygulamalarla meşruiyet kazandırılması, onların gücünü artırmıştır. Tâ ki III. Selim ile başlayan ve II. Mahmud ile devam eden merkezileşme süreci, taşradaki âyânın da gücünü zayıflatmış, birer birer ortadan kaldırılmalarına zemin hazırlamıştır. İşte burada belki serveti ve gücü diğer Osmanlı şehirlerindeki kadar büyük olmasa da, Ayıntab ve çevresindeki etki ve nüfuzu uzun süre devam eden Battalzâdeler de bu çerçevede değerlendirilebilir.

[111] *GŞS*, 135 / 92-93.
[112] BOA, *Cevdet Maliye*, 1002; *GŞS*, 135 / 152.
[113] *GŞS*, 135/76.
[114] BOA, *Cevdet Maliye*, 1002.